

П. Зинченко, асп.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ВЕДОМОСТИ О ДОЗНАНИЯХ В КИЕВСКОЙ СУДОВОЙ ПАЛАТЕ, КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Исследовано інформаційний потенціал введомостей о дознаниях в фондах Киевской судовой палаты в Центральном Государственном архиве в Киеве.

Ключевые слова: фонды, ЦДИАК, ведомости, Киевская Судовая палата, губернское жандармское управление.

P. Zinchenko, Graduate stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

LISTS ABOUT THE INQUESTS OF THE KYIV TRIAL CHAMBER AS A HISTORICAL SOURCE

In this article it was considered the information potential of such documents as lists about the inquests of Kyiv Trial chamber.

Key words: funds, CDIAK, list, Kyiv Trial chamber, province gendarme management.

УДК 392.6 (477)

І. Ігнатенко, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

АНТРОПОЛОГІЯ ЖІНОЧОГО ТІЛА В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЙ КУЛЬТУРИ

У статті висвітлюються українські народні вірування пов'язані з жіночою фізіологією та тілесністю. В контексті світоглядних уявлень українців, приділяється увага репродуктивному та статевому розвитку, здоров'ю та хворобам жінки, особливостям фізіологічного розвитку, гігієни, народним способам контрацепції, переривання небажаної вагітності тощо. Дослідження знімає пелену фальшивої пасторальності з народної культури і представляє її як неоднозначне, але багатогранне і складне явище.

Ключові слова: жіноче тіло, фізіологія, репродуктивне здоров'я, народна медицина, світогляд, народні вірування.

Особа жінки традиційного (аграрного) періоду розвитку українського суспільства середини XIX – початку XX ст. неодноразово ставала предметом уваги вітчизняних етнологів та істориків.

Серед багатьох чисельних праць, у цій царині, варто виділити наукові доробки таких етнологів, як Оксана Кісь [15], Олена Боряк [2], Ганна Горинь [10], Юрій Гошко [11], Роман Чмелика [29], а також колективний третій том п'ятитомника "Народна культура українців: життєвий цикл людини" присвячений жіноцтву, під ред. Марини Гримич [19].

Серед істориків звертають увагу роботи Олександра Кривошия [16], Олени Маланчук-Рибак [17], Наталії Старченко [25], Олени Стяжкіної [26], Лариси Буряк [3], Тетяни Орлової [21], Ірини Петренко [23] та багато інших.

У своїх дослідженнях, українські вчені приділяють значну увагу правовому, майновому, сімейному статусу жінок в різні історико-хронологічні періоди, а також вивчають їхню роль в історії та культурі України.

Водночас поза межами розгляду вітчизняних вчених довгий час залишився ще один надзвичайно важливий об'єкт дослідження – жіноче тіло та пов'язані з ним народні вірування, світоглядні уявлення, обрядові ритуали і народно-медичні практики. Пропонована тема є надзвичайно важливою, адже, стосуючись прихованих, потаємних, особистих ракурсів життя людини, вона дає змогу глибше розкрити та зрозуміти світоглядні, моральні, релігійні, етичні, культурні цінності української жінки. Саме цим і зумовлене намагання авторки здійснити дослідження запропонованої теми. Певні здобутки у розробці зазначеної проблеми було відображено у низці авторських розвідок, які після доповнення та доопрацювання, увійшли до монографії "Жіноче тіло у традиційній культурі українців" [13]. Стислий зміст цієї роботи викладено у запропонованій розвідці.

Отже, структура запропонованого дослідження побудована відповідно до періодів людського життя: від дорослішання до старості, від розквіту до згасання. Основний акцент буде зроблено на ключових аспектах природної жіночої фізіології або їх "конструюванні" за допомогою обрядових ритуалів.

Першим етапом репродуктивного циклу слід вважати появу в дівчини менструального циклу (народні назви: "місячка", "цигани", "кошуля", "рубашне", "переться", "жіноче", "цвіт", "пола" (в гуцулів), "приїхали гості", "прийшли краски", "червоний Іван" (у бойків), "має на собі", "кров" або "той час" (на Поділлі), "сорочка", "регули", "місяшне" тощо). Саме з цього моменту, дівчинка ставала дівчиною й починала готуватися до подружнього життя [12, с.70-73]. Зміна фізіологічного стану дівчинки вважалася позитивом. Люди розуміли, що це норма, природна жіноча фізіологія, і будь-які порушення менструального циклу або ж його затримка (якщо це не було пов'язано з вагітністю) викликали занепокоєння. Саме тому в народно-медичній практиці було вироблено низку лікувальних рецептів як магічного, так і суто медичного (насамперед фітотерапевтичного) характеру на відновлення нормального менструального циклу. Наприклад, радили вживати вивар першого цвіту півонії, гілочок вишні, калини, материнки, червоних троянд, червоного проса тощо [27, с.18-23].

Разом з тим "жіноча" кров (менструальна та пологова) розглядалася як "брудна" і небезпечна для оточуючих. Ці уявлення, зокрема, породили цілий комплекс обмежень для жінок у період місячних. Наприклад, категорично заборонялося йти до церкви та брати участь у церковних ритуалах, а також обрядах родинного циклу. До окремої групи заборон слід віднести й ті, що стосувалися господарської діяльності: сіяти городину, сапати огірки, капусту, баштанні культури. Існували кулінарні обмеження, а саме: забороняли місити та випікати хліб, квасити квас, солити огірки, шаткувати капусту тощо [1, с. 128-131].

Наступним етапом "формування" жіночого тіла слід вважати перший статевий акт, який перетворював дівчину на жінку. Саме з ним у традиційному суспільстві пов'язана низка обмежень, засторог та рекомендацій. Незважаючи на існування в певних регіонах України (Поліссі, Полтавщині, Харківщині, Чернігівщині, Слобожанщині) практики спільного спання молоді на вечорницях, українська традиція виключала дошлюбний секс; допускалися лише обійми, пестощі, поцілунки [13, с.93]. Коли дівчина втрачала цноту до шлюбу та ще й наро-

джувала дитину, це вважалося "неправильним" розвитком життєвого сценарію та переходом дівчини у статус жінки [15, с. 194-210; 20, с. 427-429].

За "ідеальним" сценарієм, перший статевий акт дівчини мав відбутися під час весілля. У ряді регіонів України практикувався так званий обряд "комори" – перевірка нареченої на цноту. Після частування, молодих відводили до комори й залишали на одинці, аби нареченим був здійснено акт дефлорації нареченої. З моменту перевірки шлюбної постелі починалася кульмінація весілля й мала вона два сценарії. Якщо наречена виявлялася цнотливою, весілля набувало нечуваної всезагальної радості й проходило з особливим піднесенням, співами, танцями тощо [28, с.575-576]. Цікаво, що сорочку "з доказом" або шматок червоної матерії урочисто проносили селом або вивішували біля будинку [5, арк. 144].

Червоними стрічками та калиною прикрашали хліб. На стіл ставили червоне вино, солодку настоянку на червоних ягодах тощо. Червоними стрічками прикрашали молоду та гостей [22, арк. 27].

Зовсім по-іншому продовжувалося весілля, коли наречена виявлялася "нечесною", тобто такою, що втратила цноту до шлюбу. Гості починали усіляко принижувати, насміхатися над нареченою, її батьками, родом [28, с. 455-456].

Важливо наголосити, що обоє молодих (а не лише наречена) проходять на весіллі випробування: дівчина має продемонструвати присутнім (власне, всьому сільському соціуму) доказ своєї цноти, а наречений – спроможність "добути калину". Існують навіть свідчення (щоправда, поодинокі), що допускалася заміна нареченого (у випадку його статевої неспроможності) на друга, що засвідчує, по-перше, виняткове значення факту успішної ритуальної дефлорації нареченої, а по-друге, другорядність способу, у який вона була зроблена [6, с.207]. Така прискіплива увага до першого статевого акту молодих пов'язана з символікою дівочої цноти, яка асоціювалася з добробутом, благополуччям, багатством та іншими благами. Можна припустити, що це була своєрідна кровна жертва роду молодого [22, арк.30-31].

Наступним "правильним" етапом репродуктивного циклу жінки були вагітність та материнство. Важливим "прологом" вагітності було зачаття дитини. У народній культурі українців існував цілий комплекс уявлень про важливі чинники, які впливають на успішне зачаття. Існували й певні часові обмеження та заборони (насамперед, у перехідні періоди – свята, пости, поминальні дні тощо) на статевий акт, порушення яких, за народними уявленнями, могло призвести до народження дитини з фізичними та психологічними відхиленнями [28, с. 18, 206]. Існували у традиційній народній культурі й магично-символічні способи планування статі майбутньої дитини. За відомостями медика й антрополога Ю. Талька-Гринцевича, якщо подружжя бажало мати сина, то при статевих зносинах жінка повинна була тримати свого чоловіка за правий тестикул [27, с. 29]. За народними віруваннями, стать майбутньої дитини залежить і від того, хто з батьків пристрасніший: якщо чоловік, то буде син, якщо жінка – народиться дочка [28, с.29].

Відхиленням від норми вважалося в народній культурі українців уживання засобів контрацепції та переривання небажаної вагітності, адже суспільна мораль визначала материнство як одне з головних призначень жінки, тому будь-які спроби його уникнення всіляко засуджувалися та каралися [7, 9, 24].

Попри однозначне засудження суспільною мораллю цих дій можна припустити, що вони таки мали місце, адже техніка запобігання або переривання вагітності в традиційній культурі була відома. Насамперед це магі-

чні дії, механічні втручання, вживання всередину різних субстанцій тощо. Наприклад, якщо жінка вже мала кількох дітей і не хотіла мати більше, то закопувала плаценту, яка символізувала плідність, біля порога, причому в перевернутому положенні; намагалися якомога довше годувати дитину груддю, аби знову не завагітніти; їли хліб із шерстю ялової корови чи вівці, вірячі, що ялова тварина "передасть" свою неплідність й жінці [27, с. 23]. Окрім того, проводили магичні дії з сорочкою, заплямованою місячною кров'ю (вірячи, що в ній сконцентровані ненароджені діти): замазували у челюстях печі, закопували у землю чи підмішували у корм тваринам; проводили маніпуляції з водою, в якій прали "місячну" сорочку; палили заплямовану сорочку в печі або виливали туди воду після її прання тощо [4, арк.79].

Стверджувати, що такого роду дії були поодинокими або ж, навпаки, загальнопоширеними, нам не доводиться через відсутність статистично-медичних даних. Між тим, очевидно, що методи, до яких удавалися селянки, були небезпечними, часом навіть смертельними (з-поміж відомих засобів застосовувалося "викручування" плоду веретеном або гусячим пером). Такий негативний досвід стримував іншіх жінок від подібного. Крім того, варто враховувати позицію церкви (вплив якої був вагомим), яка забороняла (і забороняє) такі процедури, прирівнюючи їх до вбивства. З огляду на це припускаємо, що вдавання до абортів були радше за винятки, аніж поширеною практикою [13, 153].

Протягом життя жінки (утім, як і чоловіки) страждали від статевих хвороб, часом від венеричних. Однозначно сказати, на які саме статеві хвороби найчастіше хворіли жінки та чим вони були спричинені, досить важко, у народі вони підпадали під загальний термін "жіночі", без вужчої класифікації. Можна припустити, що ці хвороби були спричинені запальними процесами жіночих репродуктивних органів, застудами тощо. Хвороби такого роду лікували травами (відвари з них уживали внутрішньо та зовнішньо). [8, 18]. Зокрема, до найпопулярніших трав, якими лікувалися при "жіночих" хворобах, належали золототисячник ("центурія", "рута", "цвінтура") *Erythraea centaureum* L., материнка *Origanum vulgare* L., ромашка лікарська (*Matricaria chamomilla* L.), звіробій (*Hypericum perforatum* L.), тисячолісник ("деревій", "кривавник", "серпориз", "серпоризник") (*Achillea millefolium* L.), меліса (*Melissa officinalis* L.).

Між тим, варто зазначити, що при лікуванні статевих хвороб вдавалися й до магичних дій. Наприклад, при надмірних менструальних кровотечах, жінка у той чи інший спосіб символічно "ділила" свою кров, частину якої залишала собі, а іншу, "надлишкову", пускала на воду, закопувала у землю або забивала кілком в отвір дверей, тобто знищувала [12, с. 74-77].

Однією з найстрашніших статевих хвороб вважалося безпліддя, яке в багатьох випадках пояснювалося карою Божою за гріхи, певну провину перед Богом [27, с. 6]. Крім уявлень про Божу кару, в народі існували й інші погляди на причини безпліддя: раціональні та магичні. Зокрема, одним із найпоширеніших вірувань було таке: при пологах баба-повитуха, замість того, аби зав'язати пупка дитині "матіркою" ("материнською" лляною чи конопляною пряжею, задля майбутньої плодovitості), зав'язувала плоскіною [2, с. 147].

Лікувалося безпліддя різними методами: жінки пили вивари з лікарських трав, ходили до знахарів та ворожок. Ефективним засобом вважалося підкурювання жінок безплідним листям розмарину, м'ятою, сабуром. Використовували відвар барвінку, могильця, суху розтерту пуповину кішки, заячий жир; давали жінці випити три краплини крові з пупа новонародженої дитини. [27,

с. 26-27]. До того ж, ходили на богомілья по монастирях, особливо в Києво-Печерську лавру, служили акафісти Спасителю, Божій Матері, а також святим, зображеним із малими дітьми на руках: Симеону Богоприємцю та Севастьяну. За одним із звичаїв ("держать младенчика"), під час обітниць – служби, яку замовляли в печерах, – неплідні батьки тримали на руках труну з мощами одного з 14 тис. малюків, убитих Іродом. Крім того, досить часто роздавали милостиню злидарям та жертви на потреби храму, ходили по церквах, ставили свічки, багато молилися [12, с. 117]. Важливо підкреслити, що вина за бездітність лягала на жінку, лише зрідка згадували, що причина в чоловікові [12, с. 116].

Природним та нормальним проявом старіння жіночого організму є клімакс, який в народній культурі вважався ознакою похвалення жінки у "чистий" стан, що надавало їй низки привілеїв та підвищувало соціальний статус. Зокрема, тільки жінка похилого віку могла бути повитухою [2, с. 441], а також спеціалізуватися в народно-медичній практиці та при виконанні певних обрядово-родинних та сакральних (магічних) дій [14, с. 87]. До того ж, саме "баба" отримувала право здійснювати моральну цензуру та за потреби навіть проводити обстеження [20, с. 428].

Щоправда, такі привілеї давалися жінці не лише через її похилий вік та втрату здатності до народження дітей. Щоб досягти вагомого суспільного становища, жінка упродовж свого життя сама мала реалізувати ті основні соціальні функції та гендерні норми тогочасного суспільства, які поклалися на осіб її статі, – заміжжя, материнство, вдале господарювання [15, с. 189].

Отже, підводячи підсумки зазначимо, що в традиційній українській культурі існував цілий пласт народних вірувань, уявлень, а також пересторог, пов'язаних із жіночою тілесністю та фізіологією, що є невід'ємною частиною світоглядних уявлень, повсякденних практик та обрядово-магічних дій українців.

Список використаних джерел

1. Беньковский Ив. Народный взгляд на "нечистую" женщину // Киевская старина. – 1899. – № 6. – С. 128–131.
2. Боряк О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. – К., 2009. – 400 с.
3. Буряк Л. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи. – К., 2010. – 368 с.
4. Верхратський С. А. Український медичний фольклор // Наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Далі – РФ ІМФЕ), ф. 14–3, од. зб. 452, 185 арк.

5. Весільний обряд і весільні пісні записані в різних місцевостях у 1861–1929 рр. // РФ ІМФЕ, ф. 1-дод., од. зб. 510, 209 арк.

6. Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – 336 с.: іл.

7. Виноградський Ю. С. Відомості по анкеті Етнографічної Комісії Української Академії Наук за ненароджені діти // РФ ІМФЕ, ф. 1-5, од. зб. 377, 24 арк.

8. Гурін І. І. Народна медицина. 1958 р. // РФ ІМФЕ, ф. 14-3, од. зб. 210, 129 арк.

9. Гнатюк В. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Л., 1922. – Т. 133. – С. 173–224.

10. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.). – К., 1993. – 199 с.

11. Гошко Ю. Г. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / НАН України: Ін-т народознав. – Л., 1999. – 336 с.

12. Гр[ушевський] Мр. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / Обробив З. Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. 8. – Л., 1906.

13. Ігнатенко Ірина Жіноче тіло у традиційній культурі українців. – Київ: "Дуліби", 2013. – 224 с.

14. Ігнатенко Ірина. Народна медицина українців Середнього Полісся: традиції та сучасність (на польових етнографічних матеріалах). – Кам'янець – Подільський: "Медобори-2006". – 2013. – 336 с.

15. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). – Л., 2008. – 272 с.

16. Кривоший О. П. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини: історичні розвідки. – З., 1998. – 67 с.

17. Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія та історіософія. – Л., 1999. – 54 с.

18. Малинка О. Народна медицина, повір'я, прикмети, звичаї, обряди // РФ ІМФЕ, ф. 1-5, од. зб. 431, 26 арк.

19. Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. – Наук. ред. М. Гримич. – К.: Дуліби, 2012. – Т. 3: Зрілість: Жіноцтво, жіноча субкультура. – 2012. – 480 с.

20. Нос С. Покрытка // Киевская старина. – 1882. – Т. 1. – С. 427–429.

21. Орлова Т. В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.). – К., 2009. – 584 с.

22. Павловський І. Весільні обряди Ніжинщини та їх зміни в XX ст. // РФ ІМФЕ, ф. 1-4, од. зб. 510, 43 арк.

23. Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини українців у другій половині XVIII ст. – П., 2009. – 119 с.

24. Петров В. Українські варіанти легенди про неплідну матір та ненароджені діти (Записи В.С. Виноградського та С.М. Терещенкової) // РФ ІМФЕ, ф. Ф, од. зб. 309, 10 арк.

25. Старченко Н. П. Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти: Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 2002. – 19 с.

26. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури другої половини XX століття. – Донецьк, 2002. – 270 с.

27. Талько-Грынцевич Ю. Д. Народное акушерство в Южной Руси. – Чернигов, 1889. – 54 с.

28. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским в 7 томах. – Т. IV: Обряды: родины, крестины, похороны. – СПб., 1877. – 713 с.

29. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції). – Львів, 1999. – 142 с.

Надійшла до редколегії 20.06.13

И. Игнатенко, канд. ист. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

АНТРОПОЛОГИЯ ЖЕНСКОГО ТЕЛА В УКРАИНСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ

В статье рассматриваются украинские народные верования, связанные с женской физиологией и телесностью. Внимание сфокусировано на репродуктивном и половом развитии, здоровье и болезнях женщины, верованиями связанными с взглядом на женщину как существо биологическое и социальное.

Ключевые слова: женское тело, физиология, репродуктивное здоровье, народная медицина, мировоззрение, народные верования.

I. Ignatenko, Ph.D in History, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ANTHROPOLOGY OF WOMAN'S BODY IN TRADITIONAL UKRAINIAN CULTURE

The article include folk beliefs about female physiology and reproductive health, peculiarities and hygiene of sexual relations, contraceptive methods and termination of unwanted pregnancy, gynecological and venereal illnesses, menopause, and others in peasant culture. The article tears away the false pastoral cover from folk culture, and represents it as unambiguous, yet multifaceted and complicated phenomenon.

Key words: woman's body, physiology, reproductive health, folk medicine, world-view, folk beliefs.